

переговорного процесу, використовувати її як інструмент; владення техніками роботи з відносинами в переговорах і техніками роботи з інтересами в переговорах.

ВИВОДИ

Розгляд медіативної компетентності в якості необхідної складової ресурсного простору психологічної безпеки у суб'єкта врегулювання конфліктного взаємодіяння вимагає визнання складності її змістовно-структурної організації. Теоретичний аналіз проблеми дозволяє виділити в складі медіативної компетентності суб'єкта конфліктного врегулювання особистісний і комунікативно-поведенчеський компоненти, змістовне наповнення яких «відповідає» за різні аспекти розв'язання спорів і збереження психологічної безпеки суб'єктів медіативного врегулювання конфлікту. Розповсюдження медіативної компетентності пов'язано, по наших уявленнях, з пропагандою знань про психологію конфлікту і розвитком здатності населення, зокрема студентів ВНЗ, вистраивати процес комунікації і конфліктного врегулювання.

ЛИТЕРАТУРА

1. Егорова Т.Е. Формирование аутопсихологической компетентности в условиях групповой интенсивной подготовки : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Т.Е. Егорова. – М., 1997. – 24 с.
2. Козлова Е.В. К вопросу о формировании понятия «медиаивная компетенция» / Е.В. Козлова // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2008. – №11. – С. 24–32.
3. Прикладная социальная психология / под ред. А.Н. Сухова и А.А. Деркача. – М. ; Воронеж, 1998. – 688 с.
4. Чеглова И.А. Теория и практика медиации / И.А. Чеглова // Вестник Восточно-Сибирской открытой академии. – 2012. – №1.

УДК 159.9

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

О.В. Машиністов

*старший викладач кафедри психології Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

У статті розглядається проблема відхиленої поведінки в період підліткової кризи. Автор розглядає акцентуації як тимчасові зміни характеру, які зникають у процесі розвитку дитини, але водночас багато з них переходять у психічні захворювання або ж зберігаються все життя. Надається опис акцентуацій характеру підлітків та досліджується вплив акцентуацій на схильність до відхиленої поведінки в підлітковому віці.

Ключові слова: акцентуація, психопатія, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, гіпертимність, адиктивність.

В статті розглядається проблема відхиляючого поведінки в період підліткового кризису. Автор розглядає акцентуації як тимчасові зміни характеру, які зникають у процесі розвитку дитини, але водночас багато з них переходять у психічні захворювання або ж зберігаються все життя. Надається опис акцентуацій характеру підлітків та досліджується вплив акцентуацій на схильність до відхиленої поведінки в підлітковому віці.

Ключевые слова: акцентуация, психопатия, девиантное поведение, делинквентное поведение, гипертимность, адиктивность.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема відхиленої поведінки набуває все більшої актуальності, зважаючи на те, яких масштабів вона досягає у сучасному суспільстві. Підлітковий вік являє собою кризовий період, під час якого особистість переживає величезні зміни. Людина в цей період стає майже незахищеною від впливу ззовні, і цей вплив може мати руйнівний характер. Саме тому в підлітковому віці формуються відхилення в поведінці, проявляються більшість акцентуацій характеру та психопатій.

Метою статті є дослідження впливу акцентуацій характеру на схильність до відхиленої поведінки в підлітковому віці.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Девіантні форми поведінки, які раніше розцінювались як несуттєві та малозначущі, почали розглядатися як важливі у плані схильності до тяжких психічних захворювань та були названі донозологічними, тобто такими, що передують хворобі, формами психічних розладів [4].

Велике значення при формуванні девіантної поведінки мають деякі загальні психологічні риси, властиві підліткам: прагнення до отримання задоволень, внутрішній протест проти вимогливості дорослих, схильність до групової діяльності, нестійкість настрою тощо. Перебільшене прагнення підлітків до незалежності, постійне прагнення звільнитися з-під опіки батьків нерідко призводить до серйозних суперечностей з дорослими, викликає реакції протесту [1].

Прагнення підлітка зайняти задовольняюче його становище в групі однолітків супроводжується підвищеною конформністю до норм поведінки і цінностей референтної групи, що особливо небезпечно в разі залучення до асоціальної спільноти. Перехідність психіки підлітка полягає в співіснуванні, одночасній присутності в ній рис дитячості і дорослості. У підлітковому віці нерідко зберігається схильність до поведінкових реакцій, які зазвичай характерні для більш молодшого віку, однією з яких є реакція групування. Нею пояснюється прагнення до утворення спонтанних підліткових груп з певним стилем поведінки і системою внутрішньогрупових взаємовідносин, зі своїм лідером. У несприятливих умовах середовища, з причин різного роду неповноцінності нервової системи підлітка, схильність до цієї реакції може значною мірою визначати його поведінку і бути причиною асоціальних вчинків [5].

Дослідженням акцентуації характеру та психопатій у підлітковому віці займався А.С. Лічко. Він вказував, що акцентуації характеру являють собою крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, через що виявляється селективна уразливість щодо певних психогенних впливів при непоганій та навіть підвищеній стійкості до інших факторів [3]. Усі акцентуації А.С. Лічко розглядає як тимчасові зміни характеру, які зникають у процесі розвитку дитини. Водночас багато з них переходять у психічні захворювання або ж зберігаються все життя. Прогноз залежить від міри і виду акцентуацій – прихована вона чи явна, а також від соціальних умов розвитку дитини.

Загальновідомо, що акцентуація – це гранична величина, крайній варіант вияву норми. Для неї характерна підвищена чутливість лише до певного роду психотравмуючих впливів, які адресовані до «місця найменшого опору» певного типу характеру при збереженні стійкості до інших. Ця слабка ланка в характері людини виявляється не в усіх ситуаціях, а лише в тих, які ставлять підвищені вимоги до функціонування саме цієї ланки. У всіх інших ситуаціях зазначена слабка ланка характеру не виявляється.

Оскільки акцентуації є граничними станами між нормою та психопатичними розладами, їхня типологія ґрунтується на класифікації подібних розладів у психіатрії. А.С. Лічко запропонував типологію акцентуацій підлітків, оскільки він вважає, що більшість акцентуацій формується до підліткового віку і найяскравіше виявляється саме в цей період. Прокоментуємо окремі типи акцентуацій [3].

1. *Гіпертимний* тип. Підлітки цього типу відрізняються рухливістю, товариськістю, схильністю до бешкетування. У події, що відбуваються навколо них, завжди вносять багато шуму, люблять неспокійні компанії ровесників. Маючи досить високий рівень розвитку загальних здібностей, вони виявляють непосидючість, недостатню дисциплінованість, навчаються нерівно. Настрій у них завжди гарний, піднесений. З дорослими, батьками, педагогами в підлітків гіпертимного типу нерідко виникають конфлікти. Такі підлітки мають багато різноманітних захоплень, але ці захоплення, як правило, поверхові і швидко проходять. Підлітки гіпертимного типу часто переоцінюють свої здібності, бувають надто самовпевненими, прагнуть показати себе, похвалитися.

2. *Циклоїдний* тип. Діти характеризуються підвищеною дратівливістю і схильністю до апатії. Вони люблять знаходитися вдома самі замість того, щоб десь бути зі своїми ровесниками. Вони важко переживають навіть незначні неприємності, у край роздратовано реагують на зауваження. Настрій у них періодично змінюється від піднесеного до пригніченого стану (звідси назва цього типу) з періодами приблизно у два-три тижні.

3. *Лабільний* тип. Цей тип непередбачуваний, характеризується різкими змінами настрою. Приводом для зміни настрою можуть бути дрібниці: образливе слово, непривітний погляд тощо. Такі підлітки, знаходячись у пригніченому настрої, потребують допомоги та підтримки з боку тих, хто може їх відволікти, підбадьорити або розвеселити. Вони гарно розуміють те, як до них ставляться оточуючі люди.

4. *Астеноневротичний* тип. Характеризується підвищеною підозрілістю і вередливістю, стомлюваністю і дратівливістю. Особливо часто підлітки астеноневротичного типу стомлюються при виконанні важких мисленневих завдань.

5. *Сензитивний* тип. Цей тип характеризується підвищеною чутливістю до всього: до того, що радує, і до того, що викликає смуток або лякає. Такі підлітки не люблять великих компаній, надто азартних, рухливих та бешкетливих ігор. Вони сором'язливі і боязкі при сторонніх людях, і тому часто складається враження про їхню замкнутість. Бувають товариські лише з тими, хто їм добре знайомий, віддають перевагу спілкуванню з молодшими або дорослими, а не з ровесниками. Підлітки сензитивного типу характеризуються слухняністю та прив'язаністю до батьків. У юнацькому віці в них можуть виникати труднощі в адаптації до однолітків, а також «комплекс неповноцінності». Разом із тим, у таких підлітків дуже рано виникає почуття обов'язку, високі моральні вимоги до себе та оточуючих людей. Недостатність здібностей вони компенсують вибором складних видів діяльності і підвищеною наполегливістю. Ці підлітки розбірливі у знаходженні для себе друзів, виявляють велику прив'язаність у дружбі, люблять друзів, старших за віком.

6. *Психастенічний* тип. Підлітки цього типу характеризуються раннім інтелектуальним розвитком, схильністю до розмірковувань, самоаналізу і оцінок поведінки інших людей. У таких підлітків самовпевненість поєднується з нерішучістю, а безапеляційність суджень – з імпульсивністю дій, які здійснюються в ті моменти, коли необхідні обережність і обачливість.

7. *Шизоїдний* тип. Характерною рисою таких підлітків є замкнутість, вони не надто прагнуть до товариства ровесників, віддають перевагу перебуванню на самоті або компанії дорослих. Підлітки шизоїдного типу зовні демонструють байдужість та відсутність інтересу до інших людей. Вони не здатні

розуміти стану інших людей, їхніх переживань, такі підлітки позбавлені співчуття, а зовні свої почуття виявляють досить стримано. Ровесники не завжди розуміють їх, тому часто їх не дуже люблять.

8. *Епілетоїдний* тип. У ранньому дитинстві діти цього типу часто бувають плаксивими. Люблять мучити тварин, ображати менших та слабших, знущатися з тих, хто не може чинити опору. У компанії дітей бажають бути не просто лідером, а володарем. Характерними рисами є жорстокість, самолюбство, владність. У групах, якими вони керують, встановлюють свої жорсткі, майже терористичні порядки, причому їхня влада тримається на добровільному підпорядкуванні інших дітей або на страхові. Відчувають себе на висоті в умовах жорсткої дисципліни, вміють догодити керівництву, досягти певних переваг, заволодіти постами, які дають у їхні руки владу, а також можливість встановити диктат.

9. *Істероїдний* тип. Підлітки цього типу характеризуються егоцентризмом, потребою в увазі до власної персони. Виражена схильність до артистизму, демонстративності. Вони не люблять, коли за їхньої присутності хвалять когось іншого, коли іншим приділяють більше уваги, ніж їм. Нагальною для них є потреба в захопленості ними з боку інших. Такі підлітки претендують на виключне положення серед ровесників, намагаються мати вплив на оточуючих, привертати їхню увагу. Часто виступають ініціаторами справ. При цьому вони виявляються нездатними виконувати роль лідера, організовувати справи, заслужити неформальний авторитет у групі.

10. *Нестійкий* тип. Підлітки цього типу виявляють підвищену схильність та потяг до розваг, байдикування та неробства. Відсутні будь-які серйозні, у тому числі професійні інтереси, майже не думають про своє майбутнє. Нерідко цей тип характеризують як слабовільний, такий, що пливе за течією.

11. *Конформний* тип. Цей тип характеризується бездумністю, некритичністю, а також підпорядкуванням будь-яким авторитетам, груповій більшості. Підлітки цього типу схильні до моралізаторства і консерватизму, а головне життєве кредо в них – бути таким, як усі. Це тип пристосування, який заради своїх інтересів здатний на все, у тому числі на зраду друга, хоча завжди знаходить виправдання своїм вчинкам [5].

При акцентуаціях особливості характеру можуть проявлятися не усюди та не завжди. Вони навіть можуть проявлятися при абсолютно особливих умовах. Та головним є те, що особливості характеру або зовсім не перешкоджають задовільній соціальній адаптації, або її порушення бувають транзитними. Ці порушення можуть виникати або у силу впливу криз у пубертатний період, або найчастіше під впливом особливого роду психічних травм чи складних життєвих ситуацій [2].

Існує безліч факторів формування девіантної поведінки, які необхідно в першу чергу враховувати при корекційному впливові на неї: зовнішні соціальні, особистісні, гендерні, фактор сімейного впливу тощо. У своїх дослідженнях А.Е. Лічко вказував, що за наявності деяких видів акцентуацій характеру спостерігалась наявність певного типу відхиленої поведінки.

Схильність до делінквентної поведінки пов'язана як із рівнем аномалії характеру (акцентуація або психопатія), так ще більшою мірою з її типом. У дослідженнях автора делінквентна поведінка при акцентуаціях характеру в підлітків мала місце у 29% досліджуваних.

Таким чином, аналізуючи особливості прояву відхилень у поведінці підлітків, а також враховуючи той факт, що риси характеру найчастіше стають акцентуєваними саме в підлітковий період, можна припустити, що між цими феноменами є прямий взаємозв'язок. Акцентуєвана риса характеру обумовлює поведінку людини в більшості ситуацій, вона стабільна і відносно тотальна. Кожна акцентуація має так зване «слабке місце», впливаючи на яке, людина не здатна протистояти згубним ефектам, які, відповідно, призводять до відхилень у поведінці.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження впливу акцентуєваних рис характеру на формування схильності до девіантної поведінки було проведено в м. Горлівка, в НВК №65 БПГ «Тріумф» у 8 та 9 класах. Вибірку склали 42 підлітки віком 13–15 років. Цей вік було обрано тому, що саме в цей період існує найбільш високий ризик приєднання підлітка до асоціальної спільноти, ризик формування девіантної поведінки, та мають місце найбільш яскраво виражені акцентуації характеру.

Дослідження наявності схильності до девіантної поведінки було проведено за допомогою опитувальника «Схильність до відхиленої поведінки» [11]. Виражена схильність до девіантної поведінки спостерігається у 87%. Схильні до порушення норм і правил – 28,5%; до адиктивної поведінки – 21,4%; до саморуйнування – 52,3%; до прояву агресії – 23,8%; мають слабкий вольовий контроль – 47,6%; схильні до делінквентної поведінки – 19%.

Дослідження акцентуацій проводилось за опитувальником Леонгарда-Шмішека [3]. Наявність виражених акцентуацій характеру було виявлено у 80,9% опитувальних. На високому рівні прояву було виявлено виражені акцентуації у 80% досліджуваних учнів. Гіпертимний – у 47,6%, застрягаючий – 4,7%, емотивний – 16,6%, педантичний – 2,3%, тривожний – 2,3%, циклотимний – 21,4%, демонстративний – 0%, збуджуваний – 23,8%, дистимний – 0%, екзальтований – 40,4%.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Результати дослідження вказують на те, що за наявності виражених акцентуацій у 80,9% опитуваних, спостерігається наявність вираженої схильності до того чи іншого виду девіантної поведінки у 87% опитуваних.

Для перевірки рівня значущості кореляції між такими аспектами, як акцентуації характеру та девіантна поведінка, було проведено статистичну обробку результатів за допомогою критерію Хі-квадрат Пірсона.

Виходячи із результатів статистичної обробки даних та кореляційного аналізу, ми отримали зв'язок між такими аспектами, як акцентуація – схильність до девіантної поведінки (на рівні $p \leq 0,05$), акцентуація – схильність до порушення правил (на рівні $p \leq 0,1$), акцентуація – схильність до адиктивної поведінки (на рівні $p \leq 0,05$), акцентуація – схильність до саморуйнування (на рівні $p \leq 0,1$), акцентуація – схильність до агресії (на рівні $p \leq 0,05$), акцентуація – схильність до делінквентної поведінки (на рівні $p \leq 0,01$). Таким чином, девіантною є така поведінка, що відхиляється від встановлених суспільством норм та стандартів, таких як норми психічного здоров'я, культури, моралі, права, а також поведінка, що не задовольняє соціальним очікуванням даного суспільства в даний момент часу. Частіше за все девіантна поведінка супроводжується негативними оцінками з боку суспільства, які можуть набувати форми громадського осуду або соціальних санкцій, у тому числі кримінального покарання.

Одними з основних особливостей девіантної поведінки є, по-перше, її узгодженість із загальною спрямованістю особистості, що, відповідно, виключає детермінованість нестандартною, кризовою ситуаціями або наслідком самооборони; по-друге, відхилена поведінка розглядається в межах медичної норми (вона не ототожнюється з психічними захворюваннями або патологічними станами, хоча і може поєднуватися з останніми); по-третє, девіантна поведінка має виражену індивідуальну та віково-статеву своєрідність.

Серед факторів, які зумовлюють формування схильності до девіантної поведінки, а також детермінують перебіг її прояву, відносять зовнішні умови фізичного середовища, зовнішні соціальні умови, внутрішні спадково-біологічні та конституціональні передумови, внутрішні особистісні причини і механізми, а також певні суб'єктивні чинники.

Вітчизняними вченими було встановлено, що велике значення при формуванні хвороб, пов'язаних із залежністю від психоактивних речовин мають деякі загальні психологічні риси, властиві підліткам: прагнення до отримання задоволень, внутрішній протест проти вимогливості дорослих, схильність до групової діяльності, нестійкість настрою. Вчені стверджують, що підліткове пияцтво, наркотизм пов'язані з психічним експериментуванням, пошуком нових, незвичайних відчуттів і переживань.

Таким чином, виділяють наступні особистісні фактори, характерні для підлітків, які проявляють відхилену поведінку: 1) підвищені в порівнянні з благополучними однолітками; 2) знижені порівняно з благополучними однолітками; 3) екстернальний локус контролю і знижена самооцінка.

ВИСНОВКИ

Виходячи із результатів дослідження, можна зробити висновок про те, що зв'язок між такими аспектами, як акцентуація – схильність до девіантної поведінки, акцентуація – схильність до порушення правил, акцентуація – схильність до адиктивної поведінки, акцентуація – схильність до саморуйнування, акцентуація – схильність до агресії, акцентуація – схильність до делінквентної поведінки, не можна вважати статистично значущими. Тому наявність тієї чи іншої акцентуації характеру не має значного впливу на формування схильності до девіантної поведінки або окремого її типу в підлітковому віці. І як наслідок – наявність акцентуації характеру не є однією із причин, які впливають на формування відхиленої поведінки та зумовлюють особливості її перебігу. Проте, за результатами дослідження, ми можемо зробити припущення про те, що один тип відхиленої поведінки може виступати генезисом іншої або навіть декількох.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крайг Г. Психология развития. – [9-е изд.] / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб. : Питер, 2001. – 940 с.
2. Личко А.Е. Подростковая наркология / А.Е. Личко. – М., 1985. – С. 20–32.
3. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – М., 1999. – 130 с.
4. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения / В.Д. Менделевич. – СПб. : Речь, 2007. – 683 с.
5. Павелків Р.В. Загальна психологія / Р.В. Павелків. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.
6. Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике : [практическое руководство] / С.Я. Рубинштейн. – СПб. : ЛЕНАТО, 1998. – 165 с.
7. Слободчиков В.И. Психология человека : учеб. пособ. для вузов / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
8. Степанов В.Г. Психология одаренности детей и подростков / В.Г. Степанов // Вопросы психологии. – 2000. – №3. – С. 140–143.
9. Шаповаленко И.В. Возрастная психология / И.В. Шаповаленко. – М. : Гардарики, 2005. – 349 с.
10. Шилова Т.А. Диагностика психолого-социальной дезадаптации детей и подростков / Т.А. Шилова. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 112 с.
11. Шилова Т.А. Психодиагностика и коррекция детей с отклонениями в поведении / Т.А. Шилова. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 176 с.
12. Шильштейн Е.С. Особенности презентации Я в подростковом возрасте / Е.С. Шильштейн // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 69–79.